

چالش‌ها و مشکلات بخش کشاورزی و نقش آن در مهاجرت از روستا به شهر

(مطالعه موردی: دهستان شیرز شهرستان هرسین)

آئیژ عزمی^{۱*}، فرزاد میرزایی قلعه^۲، رقیه شمسی^۳

- ۱- استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه رازی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران
- ۲- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران
- ۳- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران

دریافت: ۹۱/۷/۲۴ پذیرش: ۹۲/۱/۲۵

چکیده

توسعه روستایی مفهوم مهمی در توسعه ملی است. روستاها به‌عنوان مجتمع‌های زیستی و بستر اصلی فعالیت‌های زراعی، تبلور حیات اقتصادی-اجتماعی کشورمان هستند که با چالش‌های متعددی روبه‌رویند؛ از جمله کم‌سوادگی کشاورزان، درآمد کم و بیکاری فصلی، ماشینی نبودن فعالیت‌ها و... در چند دهه اخیر، توسعه و آبادانی روستایی همواره یکی از دغدغه‌های اصلی توسعه ملی و منطقه‌ای بوده است. برای رسیدن به توسعه روستایی، توجه به روستاها و ترقی بخش کشاورزی و فعالیت‌های وابسته به آن لازم است. هدف مقاله حاضر، شناسایی تنگناهای فعالیت‌های کشاورزی و تأثیر آن بر مهاجرت روستایی است و در آن از دو روش اسنادی و میدانی استفاده شده است. پس از تهیه چارچوب نظری تحقیق، به‌منظور جمع‌آوری اطلاعات، ۳۱۱ پرسش‌نامه بین بهره‌برداران کشاورزی روستاهای نمونه توزیع شد. برای بررسی رابطه صنایع تبدیلی وابسته به بخش کشاورزی با درآمد روستاییان، از آزمون T استفاده شد. نتایج آزمون نشان می‌دهد فقدان صنایع تبدیلی در کاهش درآمد روستاییان منطقه نقش اساسی دارد. همچنین، درباره نقش درآمد کشاورزی در مهاجرت از آزمون χ^2 (کای اسکوتر) استفاده شد. براساس نتایج این آزمون، درآمد پایین کشاورزی در روستاهای منطقه در افزایش مهاجرت به شهر نقش دارد.

واژه‌های کلیدی: مهاجرت روستایی، تنگناهای کشاورزی، توسعه روستایی، دهستان شیرز.

۱- مقدمه

در دوره‌های تاریخی مختلف، بین پژوهشگران مهاجرت از حساسیت زیادی برخوردار بوده است. انگیزه‌های مهاجرت در هر مکان متفاوت است و با توجه به امکانات و شرایط محیطی موجود، میزان آن تغییر می‌کند. استان کرمانشاه از استان‌های مهاجرفرست است که ۳۶ درصد از کل مهاجرت‌ها مربوط به مهاجرت‌های روستا-شهری است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). یکی از علت‌های این مسئله، پراکندگی روستاها و اختلاف درآمد شهری‌ها و روستاییان است. با این اوصاف و با توجه به روند بالای مهاجرت، ضرورت تحقیق درباره انگیزه‌های مهاجرت روستا-شهری در این استان اهمیت می‌یابد. بنابراین، این تحقیق در شهرستان هرسین از توابع استان کرمانشاه صورت می‌گیرد تا علل مهاجرت و همچنین مشکلات موجود در روستا بررسی شود. با توجه به جایگاه بخش کشاورزی در دهستان شیرز، بیشتر بر مشکلات بخش کشاورزی به عنوان شغل اصلی مردم این منطقه تمرکز خواهیم کرد. پرسش‌های تحقیق به این شرح است:

- مهم‌ترین تنگناها و محدودیت‌های مربوط به کشاورزی دهستان شیرز شهرستان هرسین چیست؟

- دلایل مهاجرت روستاییان از دهستان شیرز شهرستان هرسین چیست؟

۲- مبانی نظری

بر پایه تعریف سازمان ملل متحد، مهاجرت شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی جمعیت است که بین دو واحد جغرافیایی صورت می‌گیرد. این تحرک جغرافیایی تغییر اقامتگاه از مبدأ یا محل حرکت به مقصد یا محل ورود است. این گونه مهاجرت‌ها را مهاجرت دائم می‌گویند و باید آن را از شکل‌های دیگر حرکات جمعیت که متضمن تغییر دائمی محل اقامت نیست، تفکیک کرد (میر و همکاران، ۱۳۸۵: ۴).

مهاجرت روستا-شهری پدیده‌ای است که در فرایند صنعتی شدن کشورها ظاهر شده و بسیاری از تحولات اجتماعی-فضایی جوامع ناشی از این پدیده است. در ایران همراه با صنعتی شدن شهرها، جوانان زیادی برای پیدا کردن شغل‌های صنعتی و خدماتی از روستا به

شهر مهاجرت کردند. این مهاجرت‌ها پیامدهای مثبتی مانند بهبود وضع اقتصادی، افزایش آگاهی جوانان، آموزش بهتر، روابط اجتماعی و گذران اوقات فراغت جوانان داشته است. این مهاجرت‌ها علاوه بر پیامدهای مثبت، تأثیر منفی نیز داشته است؛ از جمله قطع ارتباط جوانان با خانواده خود در روستا، برهم خوردن نسبت جنسیتی در روستاها و شهرها و بزهکاری و آسیب‌های اجتماعی در هریک از حوزه‌ها (قاسمی سیانی، ۱۳۸۸: ۱۴۵-۱۶۵).

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه مهاجرت همراه با توسعه اقتصادی بوده است؛ اما در کشورهای در حال توسعه، مهاجرت روستایی با رشد کمی در توسعه همراه بوده است (Goldsmith Et al., 2004: 31). نخستین نظریه مهاجرت را راونشتاین^۱ در سال ۱۸۸۵م مطرح کرد. اما در زمینه مهاجرت‌های روستا-شهری نظریات دورکیم^۲ و هاندری مندراس^۳ بسیار برجسته است. دورکیم افزایش جمعیت را عامل مهاجرت می‌داند؛ اما هاندری مندراس رسیدن به نوعی احساس عقب‌ماندگی در جامعه روستایی را- در مقایسه با جامعه شهری- عامل مهاجرت روستاییان می‌داند (پورطاهری، ۱۳۸۱: ۴۱-۶۰).

بخش کشاورزی- یکی از بخش‌های مهم در فرایند تولید- همواره جایگاه ویژه‌ای در اقتصاد جهانی داشته است؛ به‌ویژه پس از وقوع شوک‌های نفتی دهه هفتاد که به رکود اقتصادی در جهان غرب انجامید، توجه به کشاورزی و فرآورده‌های آن به‌عنوان عامل مهمی در رشد و توسعه اقتصادی بیشتر شد. با توجه به اینکه ایران دارای توان بالقوه منابع طبیعی و تنوع گسترده آب‌وهوایی است، بخش کشاورزی در فرایند توسعه اقتصادی نقش و اهمیت بسیاری دارد (عسکری، ۱۳۸۲: ۱۲).

امروزه، تأثیر و اهمیت کشاورزی و نقش آن در اقتصاد کشور بر کسی پوشیده نیست و نیاز بخش‌های مختلف اقتصادی کشور به کشاورزی واقعیتی است که اگر مورد بی‌توجهی قرار گیرد، به رشد و توسعه کشور آسیب بزرگی خواهد زد. پذیرش اهمیت بخش کشاورزی در اقتصاد فعلی و آینده کشور و نیاز به درآمدهای ارزی حاصل از آن و استفاده از تولیدات این بخش برای مصرف داخلی، ضرورت توجه به بخش کشاورزی را امری مسلم می‌نماید.

-
1. Revenshtein
  2. Durkheim
  3. Henri Mendras

بهره‌گیری از توانمندی‌های این بخش کشور را در تحقق اهداف توسعه‌ای یاری می‌رساند و توجه بیشتر به آن می‌تواند بنیانی محکم برای حرکت رو به رشد و توسعه ملی باشد (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۱: ۸۲).

همچنین، نگرش به کارکرد بخش‌های مختلف اقتصادی کشور حاکی از موقعیت مناسب بخش کشاورزی در اقتصاد ایران است. این بخش در سال ۱۳۸۱، حدود ۱۷ درصد تولید ناخالص داخلی، حدود یک‌پنجم ارزش صادرات غیرنفتی، ۲۶/۴ درصد اشتغال، بالغ بر ۸۵ درصد از عرضه غذا و ۹۰ درصد مواد اولیه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی را به خود اختصاص داده است (حسن‌زاده، ۱۳۸۲: ۲۴۳).

۳- پیشینه تحقیق

- علی شکور (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی آثار کار جنبی بر درآمد و مهاجرت روستاییان داراب» بیان می‌کند که کمی درآمد عامل مهمی در مهاجرت روستاییان است. او پیشنهاد می‌دهد دولت باید شرایطی ایجاد کند تا کشاورزان با ایجاد شغل‌های جنبی درآمد خود را افزایش دهند.

محمود دانشور و همکاران (۱۳۸۵) در مقاله «بررسی تأثیر افزایش بهره‌وری کشاورزی بر مهاجرت روستاییان در ایران» (چاپ‌شده در مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی) به این نتیجه دست یافته‌اند که بهره‌وری کشاورزی عامل اصلی مهاجرت روستاییان است. آن‌ها معتقدند با افزایش سرمایه‌گذاری، افزایش بهره‌وری و به‌دنبال آن بهبود درآمد کشاورزان، می‌توان مشکل مهاجرت روستاییان را حل کرد.

درباره عوامل مؤثر بر افزایش مهاجرت از روستا به شهر مطالعات زیادی انجام شده است: زو^۱ (2002) اثر شکاف درآمدی بر مهاجرت روستاییان در چین را بررسی کرده است. هانگ‌لین^۲ (2003) موضوع مهاجرت روستا به شهر را در چین با تأکید بر فرایند شهرنشینی و اثر آن بر مهاجرت مورد توجه قرار داده است. گولداسمیت و همکاران (2004) اثر بهره‌وری

1. Zho
2. Hanglin

کشاورزی و مهاجرت را بررسی کرده‌اند. صالحی اصفهانی^۱ (۱۹۹۳) به رابطه بین کثرت استفاده از زمین و مهاجرت، و نادران و همکاران (۱۳۸۲) به تحلیل ساختاری مهاجرت‌های روستایی به شهرها و اثر آن بر بیکاری شهری پرداخته‌اند.

برلستون^۲ (۱۹۷۳) چهار دسته عوامل اقتصادی، سیاسی، محیطی و اجتماعی را در تغییرات جمعیتی مؤثر می‌داند. این عوامل در کنش متقابل با چهار متغیر جمعیتی یعنی حجم جمعیت، میزان رشد جمعیت، ترکیب جمعیت و توزیع مکانی جمعیت، در شکل‌دهی به کیفیت زندگی مؤثر هستند. از این رو، درک روابط علمی بین عوامل اجتماعی، فرهنگی و متغیرهای جمعیتی در شکل‌دهی به سیاست‌های جمعیتی ضروری است.

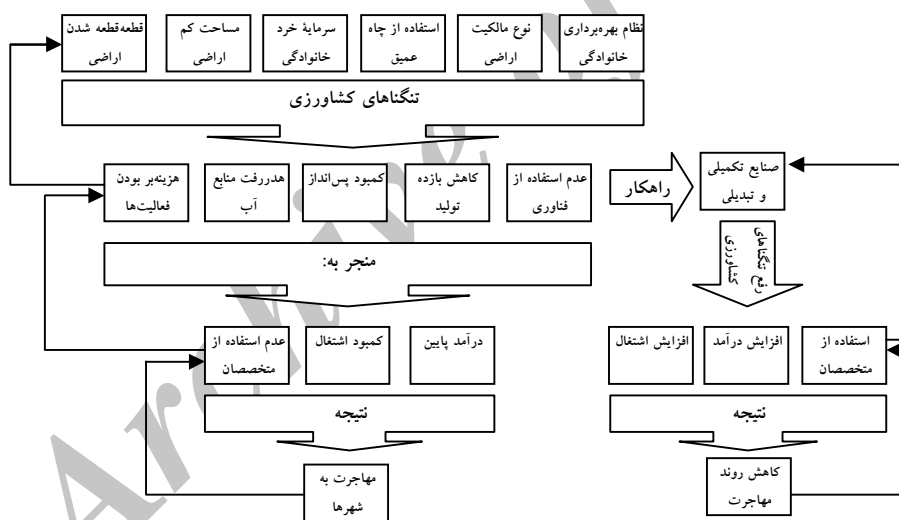
قاسمی اردبایی (۱۳۸۵) در مقاله «بررسی علل مهاجرت روستاییان به شهرها در ایران با فراتحلیل پایان‌نامه‌های تحصیلی (مقطع زمانی ۱۳۵۹-۱۳۸۳)» معتقد است علل تأثیرگذار بر مهاجرت روستاییان به شهرها در ایران از چهار بعد اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، جمعیت‌شناختی و طبیعی- کشاورزی قابل بررسی است. از میان این چهار بعد، بعد اقتصادی نقش مهمی ایفا می‌کند و پس از آن ابعاد اجتماعی- فرهنگی، طبیعی- کشاورزی و جمعیت‌شناختی قرار دارند. این ابعاد را برحسب عوامل جاذبه، دافعه، تبعی و شخصی می‌توان تقسیم‌بندی کرد. عامل دافعه روستایی بیش از سایر عوامل در مهاجرت روستا- شهر مؤثر بوده است و سپس عوامل جاذبه شهری، شخصی و تبعی قرار دارند. دافعه‌های روستایی نیز بیشتر ابعاد اقتصادی، طبیعی- کشاورزی و اجتماعی- فرهنگی دارند.

۴- مواد و روش‌ها

روش تحقیق کمی و پیمایشی است و از ابزار پرسش‌نامه برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. نخست با مطالعات کتابخانه‌ای و تمرکز بر محدوده مورد مطالعه، روستاهای نمونه مشخص شدند. دهستان شیرز ۱۳ روستا دارد. برای انتخاب روستاهای نمونه، تعداد بهره‌بردار کشاورز در همه روستاهای دهستان مورد نظر قرار گرفت. برای سهولت انتخاب نمونه، روستاها براساس تعداد بهره‌بردار کشاورزی در سه گروه طبقه‌بندی شدند.

1. Salehi- Isfahani
2. Berelson

با توجه به موقعیت روستاها و جمعیت بهره‌بردار آن، در گروه اول ۱ تا ۱۵۰ بهره‌بردار، در گروه دوم ۱۵۰ تا ۳۰۰ بهره‌بردار و در گروه سوم بیش از ۳۰۰ بهره‌بردار قرار دارند. در نهایت، ۳۱۱ بهره‌بردار کشاورزی به‌عنوان نمونه انتخاب شدند که از روستاهای انتخابی گروه اول ۵۰ کشاورز، از گروه دوم ۷۰ کشاورز و از گروه سوم ۹۱ کشاورز به‌صورت تصادفی انتخاب شدند و پرسش‌نامه بین آن‌ها توزیع شد. پس از به‌دست آوردن اطلاعات و داده‌های خام از پرسش‌نامه، اطلاعات به‌دست‌آمده با توجه به شاخص‌های مورد نظر در تحقیق (نوع مالکیت، نوع نظام‌های بهره‌برداری، نوع منبع آب روستاییان، نحوه تأمین سرمایه مورد نیاز، میزان مشارکت اعضای خانواده در کشاورزی، مساحت بهره‌برداری کشاورزان و تأثیر قطعه‌قطعه بودن اراضی در عملکرد تولید) طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل شدند. با جمع‌آوری اسناد و مدارک و پژوهش‌های مرتبط و به‌کمک نرم‌افزار Spss و استفاده از آزمون‌های T و کای اسکوئر، فرضیه‌ها بررسی شدند (شکل ۱).

شکل ۱ مدل مفهومی تحقیق

۵- معرفی منطقه مورد مطالعه

هرسین یکی از شهرستان‌های استان کرمانشاه و دارای دو بخش مرکزی و بیستون است. شهرستان هرسین در سرشماری سال ۱۳۸۵ دارای جمعیتی بالغ بر ۹۱،۳۰۰ نفر است که

۵-۱- وضعیت صنایع تبدیلی و تکمیلی استان کرمانشاه

به منظور دستیابی به اهداف برنامه توسعه صنایع تبدیلی استان تا پایان سال ۱۳۹۰، نسبت به صدور ۲۲۷ فقره جواز تأسیس صنایع تبدیلی بخش کشاورزی با ظرفیتی سالیانه معادل ۲,۲۲۹,۵۳۷ تن و اشتغالی بیش از ۳۰۵۰ نفر اقدام شده است (جدول ۱). همچنین تا پایان سال ۱۳۹۰، تعداد واحدهای بهره‌برداري رسیده این صنایع ۶۷ واحد با ظرفیت اسمی بیش از ۵۳۱ هزار تن و اشتغالی معادل ۱۰۰۰ نفر بوده است (سازمان جهاد کشاورزی استان کرمانشاه، ۱۳۹۱).

جدول ۱ تعداد واحدهای تولیدی، میزان سرمایه و اشتغال صنایع تبدیلی و تکمیلی سال ۱۳۸۸ واحد: فقره-
میلیون ریال - نفر

گروه دام و طیور			گروه زراعی			گروه باغی		
میزان اشتغال	میزان سرمایه	تعداد واحد	میزان اشتغال	میزان سرمایه	تعداد واحد	میزان اشتغال	میزان سرمایه	واحد
۳۰۳	۴,۹۱۰,۱۶	۱۱	۴۱۷	۱۲۵۸۹۳,۷	۳۵	۱۲۰	۳۴۹۸۸	۸

(منبع: وزارت صنایع و معادن، ۱۳۹۱)

۵-۲- امکانات و ظرفیت‌های منطقه

دهستان شیرز به علت دشتی بودن و همچنین ظرفیت‌های خوب اقلیمی شرایط مناسبی را برای توسعه بخش کشاورزی داراست. همچنین، بخش کشاورزی می‌تواند مواد اولیه کارخانجات مواد غذایی را تأمین کند؛ به‌ویژه این منطقه نزدیک بازار مصرف شهرهایی مانند کرمانشاه و همدان است که سبب می‌شود بازار خوبی برای محصولات در منطقه فراهم باشد.

۶- یافته‌های تحقیق

برای بررسی موضوع تحقیق از شاخص‌های متفاوتی استفاده شده تا وضعیت بهره‌برداران و زمین‌های کشاورزی مشخص شود. این شاخص‌ها در جدول شماره دو آمده است.

جدول ۲ وضعیت بهره‌برداران

شاخص	متغیر	فراوانی	درصد فراوانی
اشکال مالکیت	مالک	۱۵۶	۵۰
	مستأجر	۱۲۴	۴۰
	مشاع	۳۱	۱۰
	جمع	۳۱۱	۱۰۰
نظام بهره‌برداری	خانوادگی	۲۸۰	۹۰
	تعاونی	۳۱	۱۰
	جمع	۳۱۱	۱۰۰
منابع آب	رودخانه	۱۸۷	۶۰
	چاه	۱۲۴	۴۰
	جمع	۳۱۱	۱۰۰
	سرمایه شخصی	۱۲۴	۴۰
منابع تأمین سرمایه	وام بانکی	۱۱۸	۳۸
	منابع غیررسمی	۴۷	۱۵
	پیش‌فروش	۲۲	۷
	جمع	۳۱۱	۱۰۰
	تمام اعضای خانواده	۲۴۰	۷۷.۱۵
نوع مشارکت	بعضی از اعضای خانواده	۴۷	۷.۸
	مردان خانواده	۲۴	۱۵.۱
	جمع	۳۱۱	۱۰۰
	کمتر از ۳ هکتار	۳۵	۱۱.۲۵
طبقات بهره‌برداری	۳-۵ هکتار	۷۵	۲۴.۱۱
	۵-۱۰ هکتار	۱۳۵	۴۳.۴۰
	بیش از ۱۰ هکتار	۶۶	۲۰.۹۰
	جمع	۳۱۱	۱۰۰

در جدول شماره سه نیز نشان داده شده که قطعه‌قطعه بودن اراضی تأثیر بسیار زیادی در بازده تولید داشته است.

جدول ۳ تأثیر قطعه‌قطعه شدن اراضی

شاخص	متغیر	فراوانی	درصد فراوانی
تأثیر قطعه‌قطعه بودن اراضی در بازده تولید	بسیار زیاد	۲۸۲	۹۱
	زیاد	۲۲	۷
	متوسط	۷	۲
	جمع	۳۱۱	۱۰۰

۶-۱- توصیف متغیرها

در این بخش متغیرهای جدول شماره سه توضیح داده شده است.

۱- مالکیت اراضی: از بین ۳۱۱ بهره‌بردار کشاورزی، ۵۰ درصد مالک، ۴۰ درصد مستأجر و ۱۰ درصد دیگر تعاونی بوده‌اند. کم شدن میزان مالکیت موجب کاهش درآمد بهره‌برداران و عدم امکان پس‌انداز و سرمایه‌گذاری شده است.

۲- نظام‌های بهره‌برداری: ۹۰ درصد بهره‌برداری‌ها خانوادگی و ۱۰ درصد تعاونی بوده است. از مجموع جامعه آماری کشاورزان، در ۷۷/۱۰ درصد مشارکت همه اعضای خانواده در کشاورزی وجود داشته است. ۱۵/۱ درصد از مشارکت فقط توسط مردها و ۷/۸ درصد مشارکت از سوی بعضی از اعضای خانواده بوده است. بنابراین، در دهستان مورد مطالعه واحدهای بهره‌برداری کشاورزی به صورت خانوادگی است و بیشتر اعضای خانواده در آن شرکت دارند.

۳- منابع آب: آب یکی از مهم‌ترین منابعی است که برنامه‌ریزی در آن موجب افزایش تولید در بخش کشاورزی می‌شود. با توجه به کمبود بارش در دهستان شیرز، بهره‌برداری بهینه از منابع آب امکان لازم را برای سطح زیر کشت و تولید فراهم می‌کند؛ زیرا یکی از عوامل مهم در زیر کشت نبودن بعضی از اراضی در این دهستان، محدودیت آب است. از مجموع افراد مورد مطالعه، ۶۰ درصد آب مورد نیاز خود برای آبیاری محصولات زراعی را از چاه و ۴۰

درصد نیز از آب رودخانه تأمین می‌کنند. بنابراین، کشاورزان ناحیه بیش از اندازه به آب چاه‌های عمیق وابسته‌اند. استفاده بی‌رویه از آب‌های زیرزمینی موجب پایین رفتن سطح آب و در نتیجه شور شدن زمین‌های کشاورزی شده است. همچنین، مشکلات روش‌های آبیاری موجود به این وضعیت دامن می‌زند؛ به گونه‌ای که استفاده از روش سنتی آبیاری غرقابی، کرتی و شیاری موجب شده سالیانه حجم زیادی از آب کشاورزی به هدر رود. شبکه آبیاری اغلب فاقد پوشش مناسب است؛ به همین دلیل بهره‌وری آب و بازده تولید در دهستان شیرز بسیار پایین است.

۴- تأمین سرمایه مورد نیاز در امور کشاورزی: عوامل تولید در بخش کشاورزی ایران شامل آب، خاک، نیروی انسانی و سرمایه است. ابزار کشاورزی - چه در سطح بسیار ساده شامل یک بیل یا گاواهن و چه در سطح بسیار پیشرفته و پیچیده نظیر انواع ماشین‌آلات مدرن - سرمایه یک بهره‌بردار کشاورزی را تشکیل می‌دهد. موقعیت عوامل تولید کشاورزی ایران گویای این واقعیت است که مشکل اصلی این عوامل در کمبود سرمایه و سرمایه‌گذاری است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۱: ۱۹۲). از مجموع کشاورزان مورد مطالعه، ۴۰ درصد امور زراعی را با سرمایه خود انجام می‌دهند و از ۶۰ درصد باقی‌مانده، ۳۸ درصد با گرفتن وام از بانک کشاورزی، ۱۵ درصد از طریق منابع غیررسمی و ۷ درصد از طریق پیش‌فروش محصولات خود سرمایه مورد نیاز کشاورزی را تأمین می‌کنند. از آنجایی که اصلی‌ترین منابع رسمی تأمین سرمایه در روستاها دولت است، کمبود اعتبارات دولتی سبب روی آوردن کشاورزان به منابع غیررسمی تأمین سرمایه مانند واسطه‌ها، دلالان و سلف‌خرها شده است.

۵- مساحت بهره‌برداری کشاورزان: براساس ۳۱۱ پرسش‌نامه‌ای که در این دهستان تکمیل شد، تعداد ۱۱۰ بهره‌بردار (حدود ۳۵ درصد) کمتر از ۵ هکتار وسعت داشته است. طبیعی است که امکان پس‌انداز برای این‌گونه بهره‌برداران بسیار ضعیف است؛ بنابراین ضعف بنیة مالی کشاورزان موجب ضعف تولید و سرمایه‌گذاری مناسب در فعالیت‌های کشاورزی است.

۶- تأثیر قطعه‌قطعه بودن اراضی در عملکرد تولید: قطعه‌قطعه شدن اراضی از علل کاهش عملکرد تولید و سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی است. در این تحقیق، از مجموع کشاورزان مورد مطالعه، ۹۱ درصد معتقدند قطعه‌قطعه شدن زمین‌ها تأثیر بسیار زیاد در کاهش عملکرد و بازده تولید داشته است. به‌علت نبود جاده دسترسی، هزینه حمل‌نهاد به مزرعه و حمل

محصول به بازار افزایش یافته است؛ به عبارتی نظام بهره‌برداری خانوادگی موجب پایین آمدن بازده تولید شده است.

۷- وضعیت تولید و درآمد کشاورزان منطقه: سالیانه ۳۲ هزار تن پیاز در این شهرستان تولید می‌شود که حدود ۶۵۰ هکتار از اراضی زراعی شهرستان هرسین را شامل می‌شود. سطح زیر کشت گندم شهرستان هرسین ۱۳ هزار هکتار و سطح زیر کشت جو ۹۶۰۰ هکتار است. ذرت، چغندر قند و کلزا هم سایر محصولات زیر کشت این شهرستان هستند. بیش از ۵۰۰ هکتار از اراضی شهرستان هرسین به کشت چغندر قند اختصاص دارد و میانگین تولید چغندر قند این شهرستان، ۵۰ تن در هکتار است که حدود ۲۵ هزار تن چغندر قند در شهرستان هرسین تولید می‌شود. سطح زیر کشت باغات این شهرستان ۱۶۴۰ هکتار است و فقط ۱۱۰ هکتار از باغات این شهرستان به صورت دیم است.

با توجه به اینکه صنایع تکمیلی در استان بسیار محدود است و بخش کشاورزی نیز به واسطه خشک‌سالی‌های چند سال اخیر ضعیف شده، درآمد کشاورزان به شدت کاهش یافته است؛ به ویژه اینکه منبع درآمد دیگری ندارند.

۶-۲- آزمون فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اول: ساختار سنتی زمین و فقدان صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی در روستاهای منطقه از اصلی‌ترین تنگناها و محدودیت‌هاست.

برای آزمون این فرضیه، درآمد کشاورزان دهستان شیرز که فاقد صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی هستند، با کشاورزان دهستان دیگری که این صنایع را دارند، مقایسه شد و به همین منظور، از آزمون T برای گروه‌های مستقل استفاده شد. با توجه به اینکه مقدار $T_{1/214}$ با درجه آزادی ۶۲۰ و سطح معناداری ۰/۰۲۵، در سطح ۰/۰۵ معنادار شده است؛ بنابراین درآمد بین دو دهستان متفاوت است و درآمد دهستانی که صنایع تبدیلی دارد بیشتر است؛ از این رو صنایع تبدیلی در روستا در افزایش درآمد روستاییان نقش مهمی دارد (جدول ۴).

جدول ۴ آزمون فرضیه‌ها در مورد ساختار سنتی زمین و فقدان صنایع تبدیلی

متغیر ۱	متغیر ۲	T	درجه آزادی	سطح معناداری
ساختار سنتی زمین	فقدان صنایع تبدیلی	۱/۲۱۴	۶۲۰	۰/۰۲۵*

* در سطح ۰/۰۵ معنادار است.

فرضیه دوم: درآمد کم کشاورزی در نواحی روستایی در مهاجرت روستاییان به شهر نقش دارد.

بررسی‌ها درباره علت مهاجرت در خانوارهای مورد مطالعه نشان می‌دهد ۱۲ درصد خانوارها وجود امکانات رفاهی بیشتر در شهرها، ۱۵ درصد ادامه تحصیل در شهر، ۲۷ درصد فقدان کار و اشتغال در روستا و ۴۶ درصد درآمد کم کشاورزی را علت مهاجرت می‌دانند. همچنین، با آزمون کای اسکور نظر افراد مورد سنجش قرار گرفت که سطح معناداری کمتر از سطح آلفای ۰/۰۵ شده است. بنابراین، درآمد کم کشاورزی در نواحی روستایی در مهاجرت به شهر نقش مهمی دارد (جدول ۵).

جدول ۵ آزمون فرضیه‌ها در مورد ساختار سنتی زمین و فقدان صنایع تبدیلی

متغیر مستقل	متغیر وابسته	کای اسکور	سطح معناداری
درآمد کم کشاورزی	مهاجرت روستاییان	۵/۲۳	۰/۰۲۲*

* در سطح ۰/۰۵ معنادار است.

۷- نتیجه‌گیری

کشاورزی دهستان شیرز با وجود منابع بالقوه، با محدودیت‌ها و تنگناهای بسیاری روبه‌روست که عبارت‌اند از: نوع مالکیت اراضی، استفاده از منابع آب، چاه‌های عمیق، سرمایه‌های خرد خانوادگی، مساحت کم زمین کشاورزی و قطعه‌قطعه بودن زمین‌های زراعی. از سوی دیگر، ساختار سنتی زمین‌ها موجب عدم استفاده از فناوری و صنایع تبدیلی کشاورزی شده است. البته، کاربرد نهاده‌ها، فناوری‌ها، ماشین‌آلات و یافته‌های

جدید نیازمند انجام برخی اقدامات مانند یکپارچگی زمین‌هاست. هدرروی آب در بخش کشاورزی زیاد است؛ به‌ویژه اینکه کمترین امکانات برای مصرف صحیح آب در اختیار آنان قرار گرفته است. در حال حاضر، بهره‌برداران کشاورزی فاقد آموزش‌های کافی، امکانات لازم و تأسیسات زیربنایی برای صرفه‌جویی در آب کشاورزی هستند. بهره‌برداران خرد و دهقانی فاقد درآمد کافی برای مشارکت در ساخت شبکه‌های فرعی آبیاری هستند. سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی موجب ایجاد فرصت‌های شغلی، افزایش درآمد کشاورزی، کاهش فقر و کمک به امنیت غذایی می‌شود؛ بنابراین باید بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

۸- پیشنهادها

- با توجه به اینکه کمی درآمد در فرایند مهاجرت در دهستان شیرز نقش مهمی دارد، باید با کمک افزایش صنایع روستایی در کنار فعالیت‌های کشاورزی درآمد روستاییان را افزایش داد.
- از راهکارهای افزایش صنایع روستایی توجه به صنایع تبدیلی به‌ویژه صنایع غذایی و رونق آن‌هاست که در کنار بخش کشاورزی می‌توانند در توسعه اقتصادی این روستاها مؤثر باشند. این اقدام سبب کاهش تمایل به مهاجرت می‌شود.
- تکه‌تکه بودن زمین‌ها از دیگر علل کمی درآمد روستاییان و مهاجرت آنان است که با طرح‌های یکپارچه‌سازی زمین‌ها باید اقدامات لازم برای حل این مشکل انجام شود.

۹- منابع

- پورطاهری، مهدی، «بازشناسی عوامل مؤثر در مهاجرت‌های روستا- شهری با تأکید بر مهاجرت جوانان روستایی استان قزوین»، مجله مدرس علوم انسانی، ش ۲، صص ۴۱-۶۰، ۱۳۸۱.

- حسن‌زاده، علی، «تعامل توسعه‌بخش صنعت با کشاورزی در اقتصاد ایران» در نخستین همایش کشاورزی و توسعه ملی، وزارت جهاد کشاورزی، ج ۱، ص ۲۴۳، ۱۳۸۳.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کرمانشاه، سالنامه آماری استان کرمانشاه، ۱۳۸۴.
- شکور، علی، «بررسی آثار کار جنبی بر درآمد و مهاجرت روستاییان داراب»، مجله علوم کشاورزی، ش ۱۳، ص ۱۲، ۱۳۸۶.
- عسگری، منصور، «تجزیه و تحلیل نقش بخش کشاورزی در اقتصاد ایران» در نخستین همایش کشاورزی و توسعه ملی، وزارت جهاد کشاورزی، ج ۱، ص ۱۲، ۱۳۸۳.
- قاسمی اردهانی، علی، «بررسی علل مهاجرت روستاییان به شهرها در ایران با فراتحلیل پایان‌نامه‌های تحصیلی (مقطع زمانی ۱۳۵۹-۱۳۸۳)»، روستا و توسعه، ش ۹، صص ۵۱-۸۰، ۱۳۸۵.
- قاسمی سیانی، محمد، «پیامدهای مهاجرت روستا- شهری نسل جوان روستایی»، پژوهش جوانان فرهنگ و جامعه، ش ۲ (بهار و تابستان)، صص ۱۴۵-۱۶۵، ۱۳۸۸.
- قربانی، حسین، نقش کشاورزی در توسعه روستایی (نمونه موردی: روستاهای شهرستان کرمانشاه)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.
- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی، ۱۳۸۲.
- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج تفصیلی استان کرمانشاه، ۱۳۸۵.
- میر، آزاد، مریم فتوحی و کلثوم یعقوبی، «بررسی آثار مهاجرت بر محیط زیست کلان‌شهر تهران» در ششمین همایش ملی دوسالانه انجمن متخصصان محیط زیست ایران، تهران، ۱۳۸۵.
- نادران، الیاس و توحید فیروزان، تحلیل ساختاری مهاجرت‌های روستایی به شهرها و اثر آن بر کشاورزی و بیکاری شهری (خلاصه‌مقالات نخستین همایش کشاورزی و توسعه ملی)، صص ۴۶-۴۷، ۱۳۸۲.

- وزارت جهاد کشاورزی استان کرمانشاه، صنایع کشاورزی، ۱۳۹۱.
- وزارت صنعت، معدن و تجارت، استان کرمانشاه، ۱۳۹۱.
- Berelson, B., "Population Policy", *Population Studies Journal*, Vol. 25, Issue 2, Pp. 173-182, 1972.
- Goldsmith, P. & K. Gunjab, "Ndarishikanye, Rural Urban Immigration and Agricultural Productivity: The Case of Senegal", *Agricultural Economics*, 31.
- Salehi- Isfahani, D., "Population Pressure Intensification of Agriculture and Rural-Urban Migration", *Journal of Development Economics*, Vol. 40, Issue 2, Pp. 371-384, 1993.
- Zho, N., "The Impacts of Income Gaps on Migration Decisions in China", *China Economic Review*, 2002.